

Een overzicht van de Gooise en Baarnse grafheuvels

Door Sander Koopman

Grafheuvels vormen markante elementen in het Gooise landschap. Het zijn de enige in het landschap zichtbare relictten van onze voorouders uit het laat-neolithicum en de bronstijd. In het Gooi en omgeving zijn er tientallen bekend, met als meest bekende voorbeelden de Zeven Bergjes op de Zuiderheide, de grafheuvels op de Westerheide en de Hoorneboegse Heide, en enkele grafheuvels bij Drakenstein te Lage Vuursche. Op deze plekken is het archeologisch onderzoek in het Gooi begonnen, en zijn begrippen als de Hilversumcultuur, Larenaardewerk en Drakensteinaardewerk ontstaan. Hoewel tegenwoordig de Gooise archeologie minder in de wetenschappelijke belangstelling staat, staat het buiten kijf dat de grafheuvelonderzoeken in het Gooi een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de Nederlandse archeologie. Des te vreemder is het dat er voor de omgeving van het Gooi nog nooit een regionaal overzicht van grafheuvels is verschenen. Eerdere overzichtskaarten van grafheuvels zijn verschenen in het boekje *De gemene heide van Gooiland* (Addink-Samplonius, 1976), maar dit betreft alleen de Westerheide en de Zuiderheide, en in *Onder de hei* (Zeiler, 1994) voor de Wester- en Bussumerheide. Dit artikel schetst voor het eerst een totaalbeeld voor het gehele Gooi inclusief de gemeente Baarn, geïllustreerd met een kaart waarop de locaties van de grafheuvels staan aangegeven.

Methode

Op basis van de gegevens over grafheuvels in een aantal documentatiebronnen is een overzicht gemaakt van de momenteel bekende grafheuvels. De locaties van deze heuvels zijn indicatief geplotted op de topografische kaart 1:25.000 (afbeelding 1a), de heuvels zijn ingedeeld in statuscategorieën (afbeelding 1b), en in tabel 1 zijn de gebieden en aantallen grafheuvels per gebied beschreven. De volgende bronnen zijn geraadpleegd:

- Het archief Archeologische monumenten van de RCE, kaartblad 32A.
- De rapportage van de Archeologische Monumentenwacht (AMW; Archeologische Monumentenwacht Nederland, 2002).
- Een rapport over het raatakkercomplex op de Hoorneboegse heide (Theunissen & De Kort, 2014).
- Diverse jaarverslagen van archeologievereniging AWN Naerdincklant (AWN Naerdincklant 2005-2010).
- Het overzicht van Rijksmonumenten.
 - De database behorende bij het landelijke grafheuvelonderzoek van de Universiteit Leiden (Bourgeois, 2013).
 - Een archeologisch bureauonderzoek nabij de Hoorneboegse Heide (Teekens e.a., 2009).
 - Een rapport over de Bussumer- en Westerheide

(Wimmers & Van Zweden, 1992).

- De eerder genoemde kaarten van Addink-Samplonius (1976) en Zeiler (1994).
- De website van het Museum Oer uit Ulft (Böhmer & Böhmer, 2015).

Naast de documentatiebronnen is het AHN2 (Actueel Hoogtebestand van Nederland) geraadpleegd, waarmee visueel gezocht is naar terreinvormen met de reliëfkenmerken van een grafheuvel. De kandidaten zijn in het terrein bezocht en gefotografeerd. Deze vermoedelijke grafheuvels zijn ook op de kaart en in de tabel weergegeven. Tot slot is aan enkele regionaal deskundigen gevraagd om input te leveren op een conceptversie van de kaart en het artikel.

Afbakening

De inventarisatie omvat het Gooi en de gemeente Baarn, met als zuidelijke begrenzing Hollandsche Rading en Lage Vuursche, en is beperkt tot de grafheuvels uit de perioden laat-neolithicum en midden-bronstijd (1). Over de gedetailleerde tijdsfaseringen van de grafheuvels worden geen uitspraken gedaan. Ook worden geen stamgegevens (zoals coördinaten) vermeld van reeds bekende (mogelijke) grafheuvels, want deze gegevens liggen al vast in andere registraties zoals Archis. Van nog niet geregistreerde, mogelijke grafheuvels zijn de XY-coördinaten vastgelegd en foto's gemaakt. De vondsten en inhoud van onderzochte heuvels worden globaal besproken. Voor de details hiervan wordt verwezen naar de oorspronkelijke bronnen. Ook is hier van belang om te melden dat bij Huis van Hilde een project loopt waarbij men de gevonden objecten gaat relateren aan de heuvels waarin deze aangetroffen zijn (M. Veen, depotbeheerder Huis van Hilde, mondelinge mededeling).

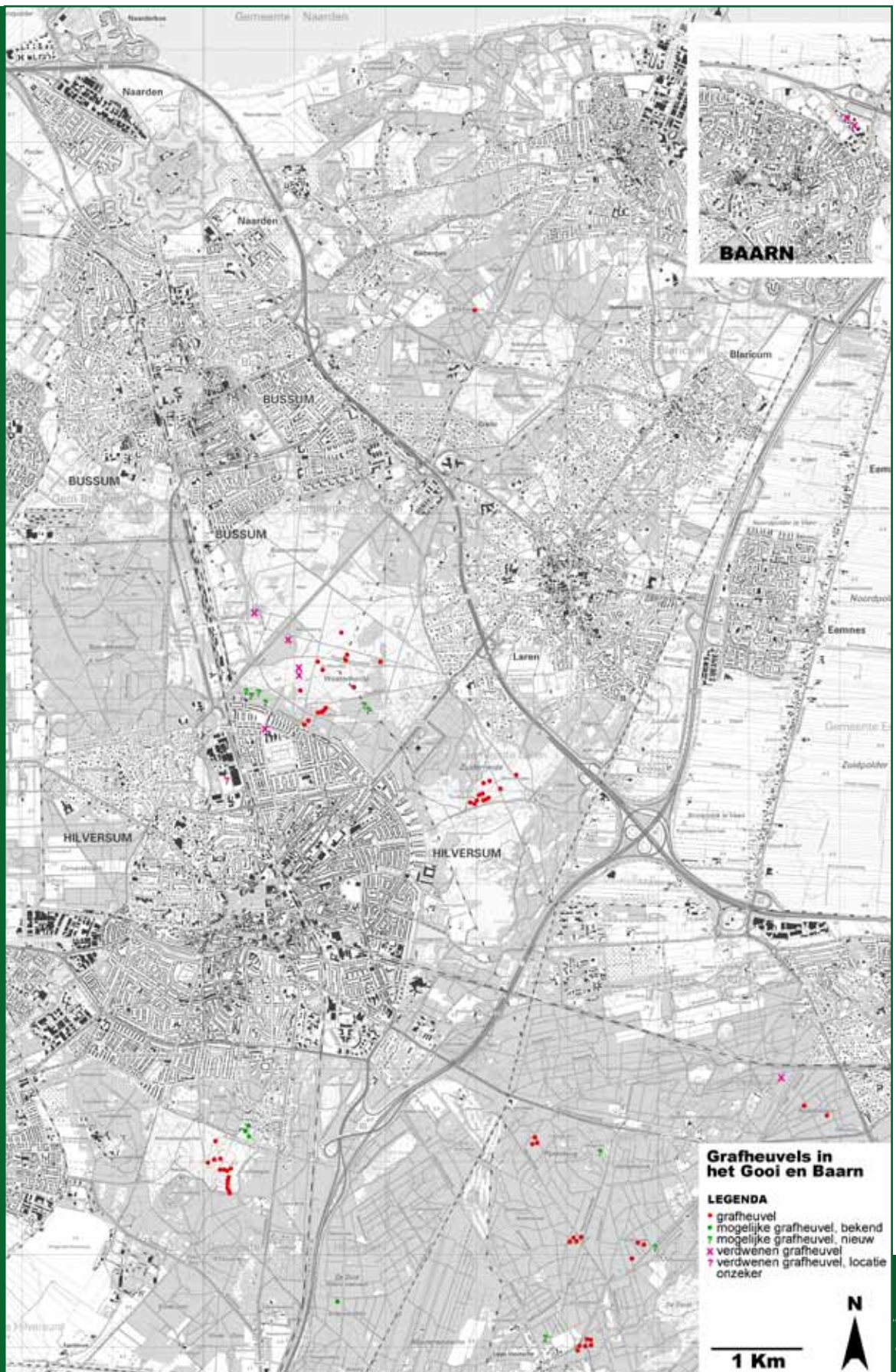
Resultaten

Het totale aantal grafheuvels dat door onze voorouders is opgeworpen, is een vaststaand gegeven. Maar onze kennis hiervan blijkt dynamisch te zijn. Zo is maar een deel van de heuvels onderzocht, en kan alleen door opgravend onderzoek de definitieve aard als grafheuvel bevestigd worden (2). Toch zijn er meerdere heuvels die niet opgravend onderzocht zijn, maar in de registers wel te boek staan als grafheuvels. Soms blijkt dan na onderzoek dat een heuvel toch geen grafheuvel blijkt te zijn. Daarnaast zijn er in het verleden grafheuvels verdwenen, en worden er, zo ook bij dit onderzoek, nieuwe heuvels gevonden die uiterlijke kenmerken van grafheuvels vertonen. Ook verschillen de geraadpleegde bronnen qua genoemd aantal. Voor de terreinen van het Goois Natuurreservaat geeft het AMW-rapport (2002) de meest uitvoerige informatie, daarom is dat als leidend beschouwd, met als uitzondering de Hoorneboegse Heide. Daarover is een archeologisch rapport verschenen (Theunissen & De Kort, 2014) dat voor dit overzicht als leidend wordt beschouwd. Voor de verdwenen grafheuvels op de Bussumer- en Westerheide is de opgave in Wimmers & Van Zweden (1992) als referentie gebruikt. Voor

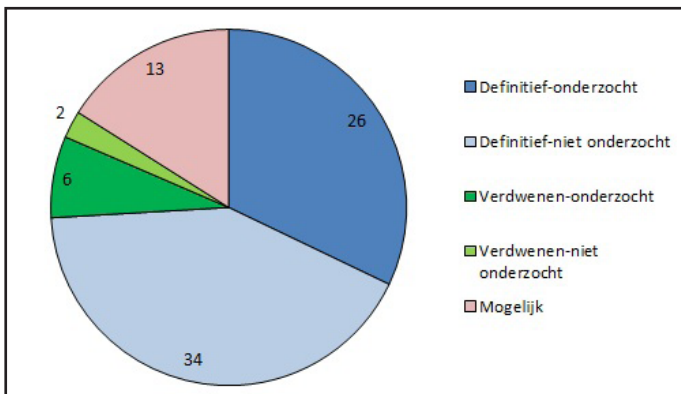
AWN

Afbeelding 1a: overzichtskaart van de grafheuvels in het Gooi en Baarn. Posities zijn indicatief. De bij dit onderzoek mogelijke nieuw ontdekte (nog niet geregistreerde) grafheuvels zijn met een vraagteken weergegeven. Verdwenen grafheuvels zijn met een kruisje weergegeven. Ondergrond: Topografische kaart van Nederland 1:25.000,

het gebied rondom de Lage Vuursche is het archief van de RCE als uitgangspunt genomen. De database van Bourgeois bevat alleen onderzochte grafheuvels, en dat zijn er voor het Gooi minder dan het totale aantal. In totaal (tabel 1) zijn op basis van de genoemde bronnen 60 heuvels bestempeld als grafheuvel (status: definitief), daarnaast zijn er nog acht verdwenen grafheuvels (status: verdwenen). In totaal zijn er van de 60 grafheuvels 26 stuks onderzocht (Bourgeois, 2013; deze publicatie). Het betreft negen heuvels op de Westerheide, tien heuvels op de Zuiderheide, drie bij Drakenstein, drie bij Kievitsdal-Pijnenburg, en één in het Roosterbosch. Van de verdwenen grafheuvels zijn er zes onderzocht. Bij het onderzoek voor dit artikel (tabel 2) of bij eerdere onderzoeken zijn minimaal 13 heuvels geïdentificeerd die uiterlijke kenmerken van een grafheuvel vertonen en waarvoor nog geen andere ontstaanswijze bekend is (status: mogelijk). Het betreft vrijwel cirkelvormige heuvels met een hoogte van 0,5 – 1,5 meter en een doorsnede van 5 – 10 meter. Geen van deze heuvels is archeologisch onderzocht. Tot slot zijn er op basis van AHN nog enkele op een grafheuvel gelijkende heuveltjes ontdekt waarvoor een andere ontstaanswijze verantwoordelijk bleek. Deze zijn, om verwarring te voorkomen, niet op afbeelding 1 en in tabel 1 aangegeven. Een korte toelichting hierop staat beschreven in het kader ‘Dubbelgangers’.

Afbeelding 1b: diagram met aantallen grafheuvels per status-categorie.

Zuiderheide

Op de Zuiderheide (afbeelding 2) bevindt zich de bekende grafheuvelgroep De Zeven Bergjes. In de loop der tijd is duidelijk geworden dat het in totaal om 12 grafheuvels gaat. Een aantal hiervan is in het terrein nauwelijks zichtbaar, maar nog wel op hoogtebeelden te onderscheiden. De grootste concentratie van heuvels is te vinden ten zuidoosten van de Kuil van Koppel, daar zijn meerdere groepjes met twee tot drie heuvels te vinden. Daarnaast ligt er nog een grafheuvel direct langs de Oude

Postweg en één langs het fietspad naar 't Bluk. De Zuiderheide is de plek waar voor het eerst vondsten uit Gooise grafheuvels zijn gedocumenteerd. Albertus Perk deed hier al opgravingen in De Zeven Bergjes vóór 1840 (Cruysheer, 2014) en vond daarbij twee urnen, waarvan één met “ver-

Dubbelgangers

Meerdere landschapsobjecten vertonen qua morfologie en ligging een sterke gelijkenis met grafheuvels. Zo is op Oud Naarden een cirkelvormige heuvel aangetroffen die bij navraag een restant van een ijskelder bleek te zijn (Schaftenaar, schriftelijke med.). Op het noordelijk deel van de Westerheide is een rond heuveltje aangetroffen, dit blijkt een kogelvanger te zijn (Wimmers & Van Zweden, 1992). Prielheuveltjes hebben vaak een ronde vorm, en ook kunnen ‘follies’ aangelegd zijn in de vorm van ronde heuveltjes. Dit laatste is zeer waarschijnlijk van toepassing op de heuvel ten zuidwesten van camping De Zeven Linden. Hier bevindt zich een heuvel met kringgreppel, door Farwerck (1954) nog beschreven als “...een prachtexemplaar koepelgraf...”. Uit onderzoek is echter gebleken dat de heuvel van recente ouderdom is (archief RCE; 32A-19), daarom is hij afgevoerd van de archeologische monumentenlijst. Verstuiving kan leiden tot het ontstaan van zeer onregelmatige terreinvormen, waarbij ook verwarring mogelijk is met grafheuvels. Een apart geval betreft een nepgrafheuvel op de Westerheide. Langs de doodweg Aardjesberg-Sint Janskerkhof is een berg opgravingsstort rond 1972 abusievelijk tot grafheuvel gereconstrueerd (Bakker, schriftelijke med.). Dit betreft heuvel 32A-056-4.

brande beendertjes”. In 1851 deed Perk opnieuw een onderzoek, samen met L.J.F. Janssen (3). Hierbij werden opnieuw botresten gevonden (Visser, 2005). In 1924 zijn tien van de Zeven Bergjes onderzocht door A.E. Remouchamps, met een publicatie in 1928 in het periodiek Oudheidkundige Mededelingen. Een impressie van de toen gedane vondsten is vastgelegd door de Larense kunstenaar Johan Briedé (afbeelding 3; afbeelding 4). Er zijn toen onder meer een grafkuil met lijksporen, urnen, een bronzen dolkje en vuurstenen pijlpunten gevonden. In 1952 zijn onder leiding van Modderman enkele grafheuvels opnieuw opengegraven, als demonstratieonderzoek op verzoek van de AWWN. De bedoeling was om te laten zien hoe een ‘moderne en wetenschappelijke’ opgraving in zijn

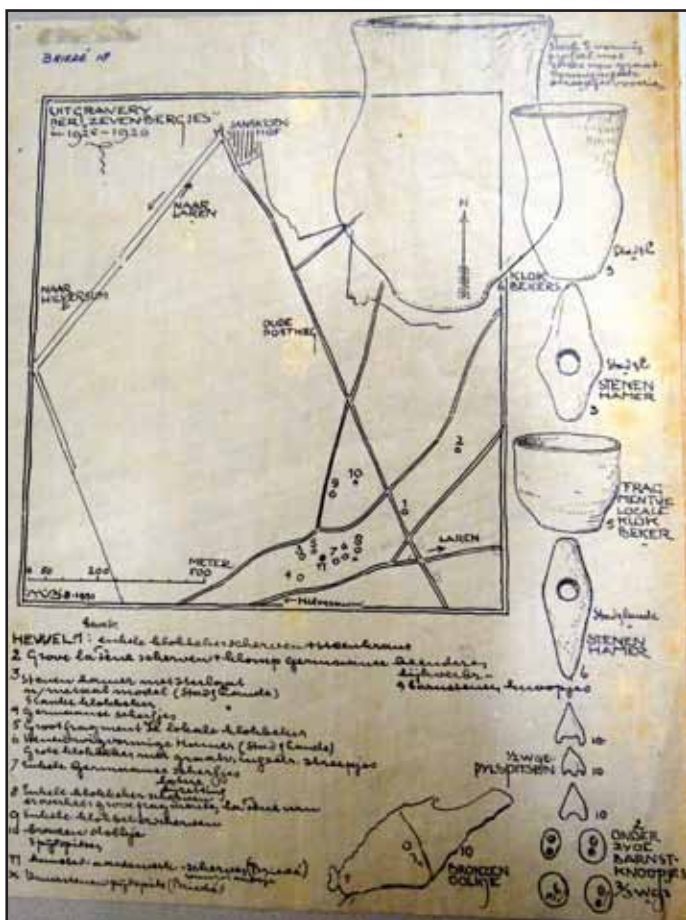

Afbeelding 2: grafheuvels bij de Eemnesserweg op de Zuiderheide. Foto: Sander Koopman.

werk ging (Modderman, 1952; 1954). Verder zijn er uit enkele grafheuvels pollenmonsters genomen in 1958 en 1971 (Lanting & Van der Waals, 1976).

Westerheide

Op de Westerheide (afbeelding 5) liggen veertien grafheuvels. De heuvels bevinden zich vooral in het zuidwestelijk deel. Een

Afbeelding 3: tekening van Briedé van vondsten uit de Zeven Bergjes. Collectie Streekarchief Gooi en Vechtstreek. Foto: Sander Koopman.

Afbeelding 4: standvoetbeker met visgraatmotief, aangetroffen in één van de Zeven Bergjes. Collectie Huis van Hilde, bruikleen aan Geologisch Museum Hofland. Foto: Sander Koopman.

lijnvormige concentratie van zeven heuvels ligt op een dekzandrug in de buurt van de Erfgooiersstraat, en langs het fietspad richting het Sint-Janskerkhof ligt een groepje van twee (met daarnaast de eerder genoemde opgravingsstort). De overige heuvels liggen verspreid in het terrein. Daarnaast hebben er op de Bussumer- en Westerheide nog vier grafheuvels gelegen die inmiddels zijn verdwenen (Wimmers & van Zweden, 1992), onder meer op het westelijke einde van de Lange Heul en op de Aardjesberg. Ook in het nabijgelegen Hilversum-Noord heeft een grafheuvel gelegen, deze was zichtbaar op oude luchtfoto's en bevond zich op de hoek Lopes Diaslaan-Laan 1940-1945. Nu ligt hier een kinderspeelplaatsje (Kobalowitz, schriftelijke med.). Op de Westerheide zijn zes heuveltjes geïdentificeerd als mogelijke grafheuvels. Twee ervan (afbeelding 6) liggen net ten noorden van het waterleidingsterrein, deze zijn bij eerdere verkenningen door een amateurarcheoloog al als mogelijke grafheuvels genoemd (Kobalowitz, 2009). Vier heuvels liggen langs de Erfgooiersstraat (afbeelding 7). Drie van de vier liggen in een groepje bij elkaar. Het zijn lage, min of meer cirkelvormige verhogingen in het terrein. De vierde betreft een duidelijke heuvel. Alle vier zijn gelegen in een gebied waar meerdere aardewerkvondsten zijn gedaan (Wimmers & Van Zweden, 1992). De 14 bekende grafheuvels op de Westerheide zijn al sinds de 19e eeuw onderzocht en behoren, net als de Zeven Bergjes, tot de vroegste gedocumenteerde grafheuvelonderzoeken. De eerste vorsingen werden in 1855 uitgevoerd door Albertus Perk. In één van de grafheuvels vond hij een ijzertijdurn boven een drakensteinurn (Bakker, schriftelijke med.). In grafheuvel 32A-056-2 (108 in Addink-Samplonius, 1976) vond Perk maar liefst 32 (en mogelijk 34) urnen uit de Bronstijd (Cruysheer, 2014). Daarna zijn nog onderzoeken uitgevoerd door L. J. F. Janssen (1856) en F.C. Bursch (1935). Bij deze onderzoeken zijn vele vondsten gedaan (Bursch, 1935; afbeelding 5B). Bij enkele heuvels zijn kringgreppels aangetroffen en resten van paalgaten. In de heuvels zijn delen van urnen aangetroffen, met resten van verbrande beenderen erin. Daarnaast zijn vele scherven van urnen, enkele vuursteen artefacten en enkele bronzen voorwerpen (waaronder armbanden en een dolkje) gevonden. Ook is onder grafheuvel 32A-057-6 (105 in Addink-Samplonius, 1976) een lijksilhouet aangetroffen. In sommige heuvels zijn latere bijzettingen gevonden. Bij heropgravingen door Van Giffen en Bakker in 1965 zijn uit enkele heuvels pollenmonsters genomen, onder meer uit de heuvels aan de Erfgooiersstraat (Van Giffen & Bakker, 1965). Hieruit bleek dat het landschap rondom deze grafheuvels al grotendeels uit heide bestond en dus veel meer open was dan voorheen werd aangenomen (Doorenbosch, 2013).

Hoorneboegse Heide en Sparrenlaan

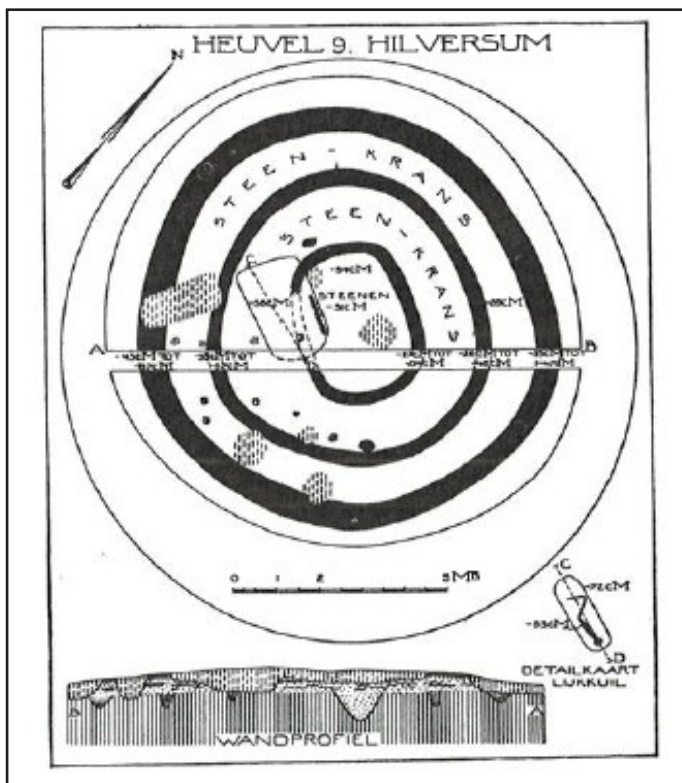
Op de Hoorneboegse Heide (afbeelding 8) bevinden zich in totaal 14 grafheuvels, op het oostelijk deel van de heide. Daar zijn drie lijnvormige groepen te onderscheiden: een groep van zes heuvels gelegen op een dekzandrug, en twee groepen van drie op lager terrein. In het noorden, nabij de Zuiderhei-

Afbeelding 5a: Westerheide, zicht richting de Aardjesberg. Rechts grafheuvel 32A-057-1.

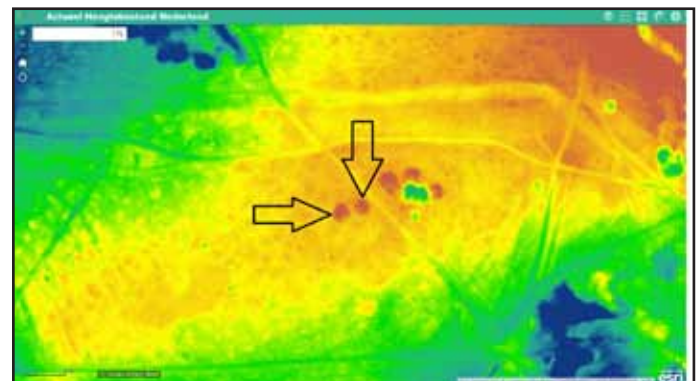

Afbeelding 6a: mogelijke grafheuvel locatie Westerheide bij waterleiding, het tweede heuveltje ligt er vlak naast. Foto: Sander Koopman.

Afbeelding 5b: opgravingsplattegrond van "heuvel 9" op de Westerheide. Afbeelding 38 uit Bursch, 1935.

deweg, ligt een solitaire grafheuvel. In particuliere tuinen bij de Sparrenlaan bevinden zich drie mogelijke grafheuvels, deze zijn in 1986 aangemeld door Addink-Samplonius (Teekens, Vogelaar & Spoelstra, 2009) en in 2009 aangemerkt als terrein van hoge archeologische waarde. Voor al deze heuvels geldt dat er geen gedocumenteerde onderzoeken van bekend zijn (Theunissen & De Kort, 2014). Wortelboer (2014) geeft op een kaartje van de Hoorneboegse Heide nog meer grafheuvels aan. Dit beeld, gemaakt op basis van een AHN-analyse (Wortelboer, schriftelijke med.) wordt door de RCE echter niet

Afbeelding 6b: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Van de drie heuveltjes aan de andere zijde van het pad veronderstel ik dat ze geassocieerd zijn met de grind-/leemkuil die ernaast ligt. Bron: AHN-viewer.

Afbeelding 7a t/m d: vier mogelijke grafheuvels nabij de Erfgooiersstraat. 7e: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Bron: AHN-viewer.

gedeeld (L. Theunissen, mondelinge med.) en daarnaast zijn de verhogingen in het terrein vrijwel niet waarneembaar. Daarom zijn deze waarnemingen in dit onderzoek niet meegenomen.

Afbeelding 7b

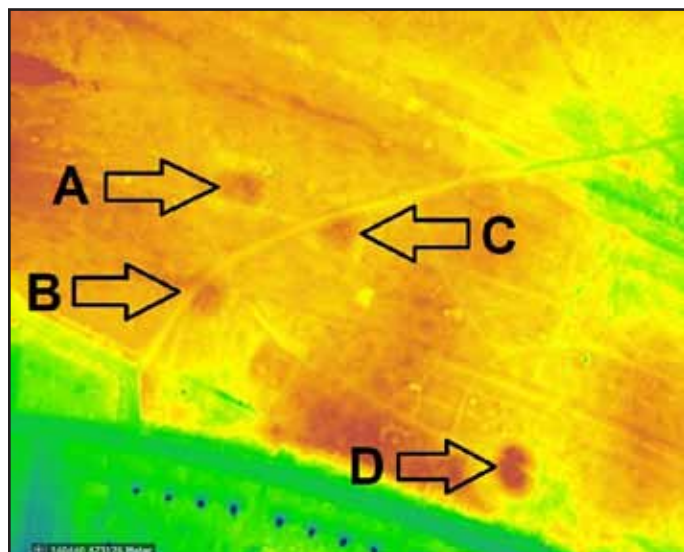
Afbeelding 7c

Afbeelding 7d

Baarn-Roosterbosch

Ten westen van de bebouwde kom van Baarn bevinden zich in het Roosterbosch drie grafheuvels. Eén van de drie heuvels is in 1926 onderzocht door Van Giffen (Van Giffen, 1930), hierbij trof hij een standvoetbeker, een schraper en een donkere verkleuring aan (Doorenbosch, 2013). De meest zuidoostelijke

Afbeelding 7e

Afbeelding 8: grafheuvels op het zuidoostelijk deel van de Hoorneboegse Heide, gezien vanaf de Zuiderheideweg. Foto: Sander Koopman.

heuvel (32A-12) is in 1996 beschadigd geraakt bij onoordeelkundig uitgevoerde boswerkzaamheden. Onder meer is er geploegd tot vlakbij de heuvelvoet. Zeer waarschijnlijk heeft er ten noordoosten van het Baarns Bosbad ook een grafheuvel gelegen, maar deze is begin jaren '70 verdwenen door afgravingen (Bakker, schriftelijke med.).

Baarn-Kievitsdal/Pijnenburg

Op het landgoed Pijnenburg, gelegen ten zuidoosten van Groot Kievitsdal, bevinden zich drie grafheuvels. Deze worden door Farwerck genoemd in zijn publicatie 'Archeologische overblijfselen in de omgeving van Baarn' (Farwerck, 1954). Hij beschrijft daarin hoe deze heuvels in 1928 zijn opgegraven door Van Giffen en dateren uit de Bronstijd. Maar ten tijde van het verschijnen van de publicatie van Farwerck waren ze in het terrein nauwelijks meer te herkennen, en daarna zijn deze heuvels blijkbaar in de vergetelheid geraakt. In 1976 zijn de

AWN

heuvels herontdekt en opnieuw beschreven (als "...drie geheel vervormde heuvels...") door de historische kring "Baerne" (Braat & Van der Laan, 1984). Nadat ze geschouwd waren door de provinciaal archeoloog van Utrecht kwam er toestemming voor een proefsleuvenonderzoek. Dit is uitgevoerd in de periode 1977-1979 door leden van de archeologische werkgroep van "Baerne", onder begeleiding van de ROB. Bij het onderzoek zijn meerdere scherven van drakensteinurnen aangetroffen, evenals houtskool en crematieresten. Daarnaast trof men de bovenrand van een vrijwel intacte urn aan, deze urn is door de ROB uit het graf weggenomen. Ook is bij één van de heuvels een grondverkleuring aangetroffen, die waarschijnlijk wijst op de aanwezigheid van een kringgreppel.

Baarn-De drie eiken

In het gebied tussen de De Geerenweg en de Bisschopsweg te Baarn zijn in 1988 belangrijke archeologische vondsten gedaan. Tijdens de aanleg van de sportvelden en het bedrijventerrein zijn, naast vuursteenvondsten uit het mesolithicum en vondsten uit de middeleeuwen, ook twee restanten van grafheuvels ontdekt (Weerheijm & Klerks, 2013; Kok et al., 2009). Archis waarneming 26.413 betreft een laat-neolithisch grafheuvelrestant met grafkuilen en bijgiften. Waarneming 58.029 betreft een ander grafheuvelrestant met grafkuil en aardewerk. Beide grafheuvels zijn niet meer in het veld waarneembaar. Over deze vondsten is nog geen wetenschappelijke publicatie verschenen. Een beknopte beschrijving is opgenomen in de Archeologische Kroniek Provincie Utrecht (Kok et al., 1989).

Lage Vuursche

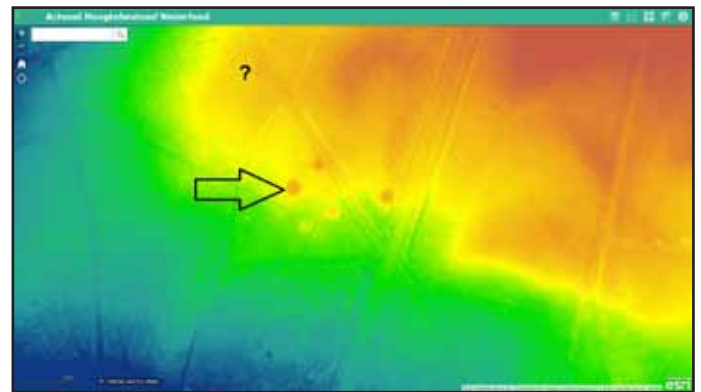
In de omgeving van Lage Vuursche zijn 13 grafheuvels bekend. Zes hiervan liggen in een groep vlakbij Kasteel Drakenstein. Een groep van drie heuvels ligt bij de Zevenlindenweg nabij het huis Drakenbosch. Zeer opvallend is de grafheuvelgroep bij de kruising Hoge Vuurseweg-Stulpselaan (afbeelding 9). Deze bestaat uit vier heuvels. Hier zouden in 1893 bij graafwerkzaamheden drie geraamtes en een bronzen bijl zijn gevonden, met in de borstkas van één van de geraamtes een bronzen lanspunt (Farwerck, 1954; Pluim, 1910). Reeds in 1836 zijn er in de buurt van De Zeven Linden grafheuvels onderzocht, waarbij een houtskoollaag en meerdere 'askruiken' zijn aangetroffen (Visscher, 1838; overgenomen uit Cruysheer, 2006). Van de heuvels bij Drakenstein zijn er drie onderzocht door Van Giffen (1930). Hierbij werd een aardewerkscherf aangetroffen op basis waarvan het Drakenstein aardewerktype is vastgesteld. Ook is in één van de grafheuvels een bronzen dolk aangetroffen (Van Giffen, 1927). In 1965 zijn er uit deze heuvels pollenmonsters genomen door Addink-Samplonius & Glasbergen. Van de

overige grafheuvels zijn geen onderzoeken bekend. Naast de 13 geregistreerde grafheuvels zijn op basis van de AHN-beelden en terreinverkenning nog drie mogelijke grafheuvels ontdekt. Eén ervan ligt nabij de groep Zevenlindenweg-Huis Drakenbosch (afbeelding 10).

Deze heuvel heeft een kuil in de top en is kennelijk al eens opengegraven. Een tweede exemplaar ligt op landgoed Pijnenburg nabij 't Hooge Erf (afbeelding 11), en tot slot is een mogelijke grafheuvel aangetroffen in een bos zo'n 500 m ten noorden van de dorpskern (afbeelding 12).

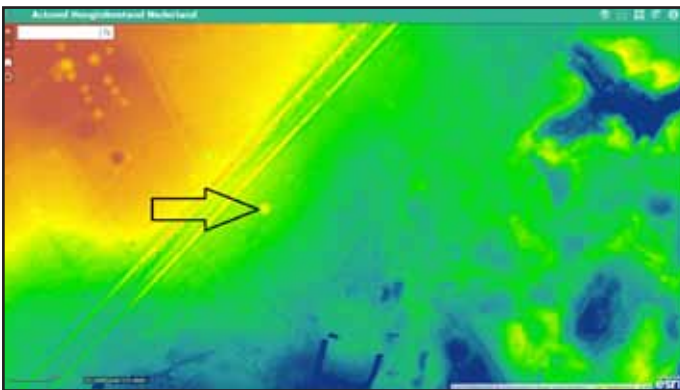
Afbeelding 9a: grafheuvels bij de kruising Hoge Vuurseweg-Stulpselaan. Foto: Sander Koopman.

Afbeelding 9b: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Bron: AHN-viewer.

Afbeelding 10a: een mogelijke grafheuvel bij de Zevenlindenweg-Drakenbosch. Foto: Sander Koopman.

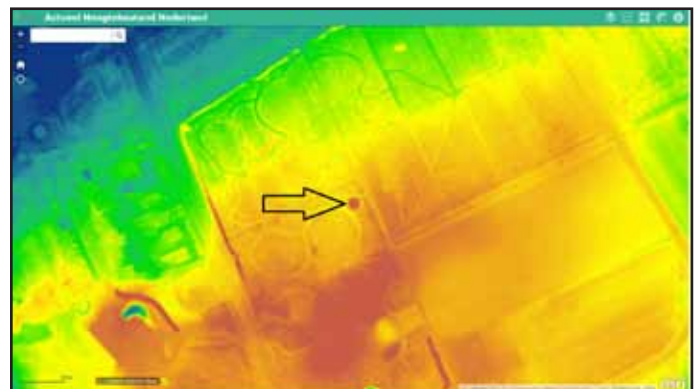
Afbeelding 10b: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Bron: AHN-viewer.

Afbeelding 12a: een mogelijke grafheuvel bij Lage Vuursche-Kloosterlaan.

Afbeelding 11a: een mogelijke grafheuvel op landgoed Pijnenburg-Het Hooge Erf.

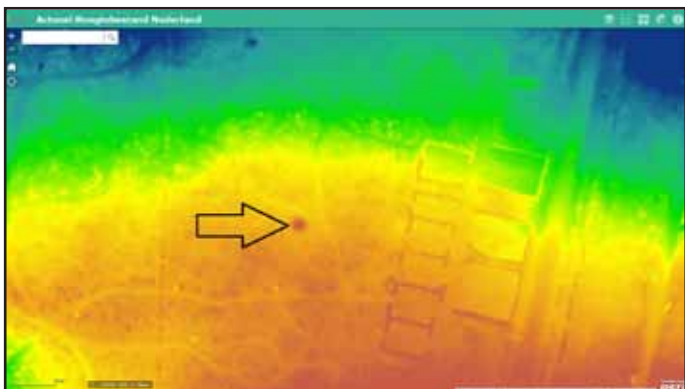
Afbeelding 12b: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Bron: AHN-viewer.

grafheuvel gemeld bij AWN Naerdincklant (AWN Naerdincklant, 2006). Deze heuvel is door de toenmalige voorzitter van Naerdincklant aangemeld bij de ROB. Er zijn van deze heuvel geen onderzoeken bekend.

Spanderswoud

Leden van AWN Naerdincklant hebben in het Spanderswoud veldverkenningen en booronderzoeken uitgevoerd; hierbij zouden enkele grafheuvels ontdekt zijn (Cruysheer et al., 2009; Cruysheer, 2010) bij de kruising Spanderslaan-Ankeveensepad en bij de kruising Melkweg-Spanderslaan. Op basis van AHN zijn nog twee mogelijke grafheuvels ontdekt, één bij de Spanderslaan-Binnenweg, en één in het gebied tussen de Binnenweg-Bachlaan en Bussumergrindweg. Alle kandidaat-grafheuvels zijn in het terrein bekeken en (nogmaals) bekeken op AHN, en daarbij viel op dat de heuvels zich praktisch niet onderscheiden van het omringende reliëf. Een complicatie bij prospectief grafheuvelonderzoek in het Spanderswoud betreft de grootschalige verstuing die in de Middeleeuwen in dit gebied is opgetreden (Koopman & Sevink, 2015). Het AHN-hoogtebeeld (afbeelding 13) van het Spanderswoud toont een zeer grillig reliëf met de volgende geomorfologische vormen:

1-Enkele hoger gelegen min of meer oost-west verlopende ruggen, dit zijn erosieresten van de

Afbeelding 11b: AHN2-hoogtebeeld van de locatie. Bron: AHN-viewer.

Bikbergen

Uit het gebied Bikbergen is één grafheuvel bekend, deze ligt langs de rand van een akker. Van deze grafheuvel zijn geen onderzoeken bekend.

De Zuid-Erfgooierbos

In dit gebied is in 2006 door een boswachter van het GNR een

AWN

fluvioglaciale smeltwatervlakte.

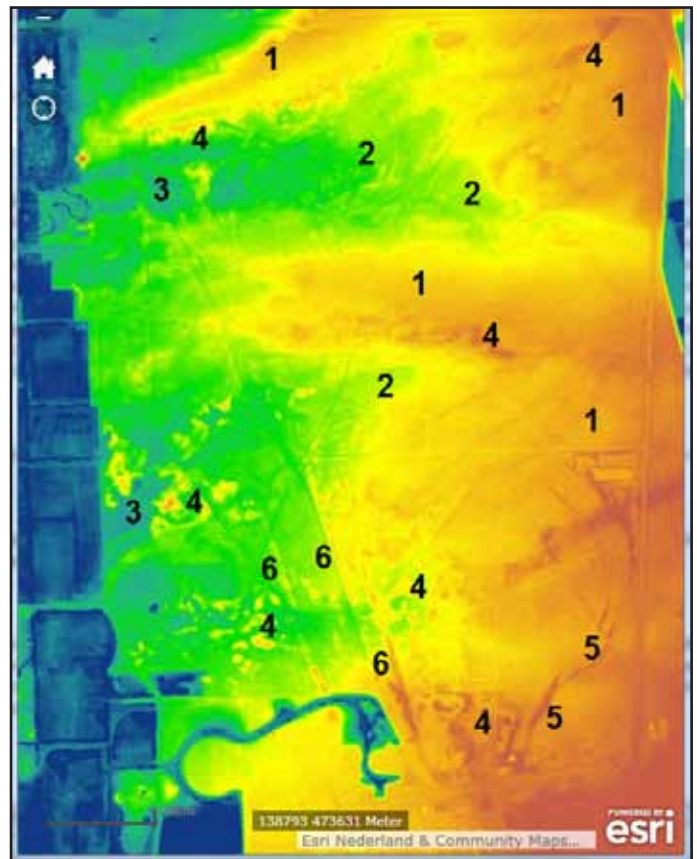
2-Tussen deze ruggen liggen dalvormige laagten (smeltwaterdalen) met dekzand.

3-In het westelijk deel liggen enkele uitgestoven laagten.

4-Verspreid over het hele gebied komen vele opgestoven stuifzandduinen voor (mogelijk ook Jonger dekzandduinen) (afbeelding 14). Hierbij komen paraboolvormen, koepelvormen en onregelmatige vormen voor, en soms zijn de duinen in guirlandes gerangschikt. Met name koepelvormige duinen kunnen gemakkelijk voor grafheuvels worden aangezien en kunnen in dat geval als pseudografheuvels door het leven gaan. Booronderzoeken zullen hierbij ook niet altijd definitief uitsluitsel geven omdat de profielopbouw in stuifzandduinen vaak onregelmatig is en er sprake kan zijn van onthoofde en gestapelde bodemprofielen (Koopman & Sevink, 2015; Sevink e.a., 2013). Tot slot vertonen de in de publicaties genoemde heuvels op AHN2 qua vorm nauwelijks overeenkomst met grafheuvels op de naburige heidevelden. Al met al is het door de specifieke geomorfologie van het gebied buitengewoon lastig om definitieve uitspraken te doen over het voorkomen van grafheuvels in het Spanderswoud en lijkt het vooralsnog niet waarschijnlijk dat er in dit gebied grafheuvels liggen. De in het Spanderswoud vermoede heuvels staan daarom niet op de kaart weergegeven. Op het terrein ten zuiden van het Spanderswoud, waar nu het Mediapark ligt, zouden mogelijk ook grafheuvels hebben gelegen, in de buurt van het vroegere Gemeenlandshuis van Stad en Lande (Van Mensch, schriftelijke med.). Dit terrein is sinds de jaren '70 geheel afgegraven. Over eventuele grafheuvels op deze plek is geen documentatie bekend en op oude topografische kaarten zijn geen aanwijzingen te vinden. Volgens de overlevering zou de plaatselijke jeugd er ooit met de urnen "...gevoetbald hebben..." (Van Mensch, schriftelijke med.), maar deze bewering kon niet worden geverifieerd.

Tot besluit

Dit artikel biedt voor het eerst een regionaal overzicht van de laat-neolithicum en midden-bronstijd grafheuvels in de regio het Gooi-Baarn. In totaal liggen hier minimaal 60 grafheuvels, voornamelijk op de Westerheide, Zuiderheide, Hoorneboegse Heide en in de bossen tussen Lage Vuursche en Baarn. Daarnaast zijn er 13 mogelijke grafheuvels geïdentificeerd, en blijken er minimaal acht verdwenen grafheuvels te zijn. Een totaaloverzicht van grafheuvels is hiermee een dynamisch iets. Grafheuvels verdwijnen, of worden nieuw ontdekt, en soms blijkt er sprake van misinterpretaties. Het definitief bevestigen van mogelijke grafheuvels als zijnde echte grafheuvels is vooralsnog onmogelijk, omdat daarvoor opgravend onderzoek nodig is (2), en de Monumentenwet staat dat uitsluitend toe voor bedreigde exemplaren. Opgravend onderzoek is bij 26 grafheuvels en bij zes verdwenen grafheuvels uitgevoerd (Bourgeois, 2013; deze publicatie). De helft van de grafheuvels is dus nog niet wetenschappelijk onderzocht. Van een aantal nieuw gevonden heuvels is het op grond van de nabijheid van

Afbeelding 13: AHN2-hoogtebeeld van het Spanderswoud. Verklaring van de nummers: 1) Hooggelegen vlakten en ruggen: respectievelijk de fluvioglaciale smeltwatervlakte en erosieresten daarvan. 2) Dalvormige laagten: smeltwaterdalen. 3) Onregelmatig gevormde laaggelegen delen: uitgestoven laagten. 4) Kleine, relatief steile heuvels met onregelmatige vormen; stuifzandduinen en mogelijk dekzandduinen. 5) Langwerpige wallen; antropogene walsystemen. 6) Walstructuren langs het Ankeveensepad en de Melkweg zijn, gezien de onregelmatige vormen, vermoedelijk ontstaan door instuiving van zand in vegetatie langs de wegen. Interpretatie op basis van AHN2, terreinwaarnemingen, een ontsluiting en enkele boringen.

andere, bewezen, grafheuvels, wel zeer waarschijnlijk dat het om grafheuvels gaat. Maar voor de meer excentrisch gelegen kandidaten is voorzichtigheid bij de interpretatie gepast. Bij een blik op de kaart valt op dat de grafheuvels veelal in kleine groepen liggen (2-4 stuks), die op hun beurt weer deel uitmaken van grotere clusters. Zo zijn er duidelijke clusters te onderscheiden op de Westerheide, Zuiderheide, Hoorneboegse Heide en bij Lage Vuursche (4). Een aantal heuvels ligt op lijnen, en er zijn enkele heuvels met een solitaire ligging, zoals de heuvel van Bikbergen. Deze spreidingspatronen komen overeen met die van grafheuvels in de rest van Noordwest-Europa. Voor de ligging in kleine groepjes, clusters of juist solitair is geen verklaring bekend. De ligging op lijnen is bij een aantal grafheuvels op de Hoorneboegse Heide en bij de Erfgooiersstraat (Westerheide) verklaarbaar vanwege de ligging op een lang-

Afbeelding 14: stuifzandduinen in het oostelijk deel van het Spanderswoud. Bij een boring in deze heuvels is stuifzand aangetroffen (Sevink & Koopman, niet gepubliceerd).

gerekt dekzandduin, in andere gevallen, zoals de Zuiderheide, duidt dit wellicht op een ligging langs oude wegen (Cruysheer, 2014). In relatie tot de geomorfologie en geologie valt op dat alle grafheuvels liggen op de hellingen van stuwwallen. Op de toppen en op de laagste delen (de lagere dekzandvlakten) komen geen heuvels voor. Voor het ontbreken van grafheuvels in de laagste delen is mogelijk een verklaring dat aan de Utrechtse zijde het veen tot drie à vier meter +NAP tegen de hogere gronden opkroop waardoor deze gebieden niet benut

konden worden. Een tweede reden (Sevink, mondelinge med.) ligt mogelijk in het gegeven dat in dekzandgebieden vooral haarpodzolgronden voorkomen, gekenmerkt door een loszandige E-horizont en een harde, sterk verkitte B-horizont. Zo'n bodem is ongeschikt voor het steken van plaggen. Op de stuwwalflanken en smeltwaterwaaiers komen moderpodzolgronden voor met een goed doorwortelbare Bw-horizont, geschikt voor het steken van plaggen. De toppen van de stuwwallen, waar ook geen grafheuvels liggen, waren mogelijk in gebruik als plaatsen van verering (Cruysheer, schriftelijke med.). Tot slot is de 'gapende leegte' in het noordelijk deel van het Gooi zeer markant. Ten noorden van de Westerheide komt slechts één grafheuvel voor, namelijk de heuvel van Bikbergen, terwijl er wel voldoende geschikte terreinen aanwezig lijken; heidevelden, liggend op de helling van de stuwwal. Denk hierbij aan de Blaricummerheide, de Tafelberghei en de Nieuw Bussumeren Limitische heide. Mogelijk hadden deze delen van het landschap een andere functie voor de neolithische- en bronstijdmens. Los van deze constatering is het grafheuvellandschap vooral een bijzonder landschap. Bijzonder wat betreft de grote stabiliteit ervan; veel van deze heuvels vormen al duizenden jaren lang een baken in het landschap en een afbakening van het territorium van de prehistorische mens ('territorial markers', zie bijvoorbeeld Bourgeois, 2013). De grafheuvels die nu in heidegebieden liggen, blijken bij de constructie ook al

Locatie	N	Status	Onderzocht?	Referentie voor aantal & locaties	Rijksmonument ID	RCE ID
Hoorneboegse Heide	14	Definitief	Nee	Theunissen & De Kort, 2014	45546 2-3 x 45545 4 x	32A-054, 1-4 32A-053, 1-10
Hoorneboegse Heide bij Sparrenlaan	3	Mogelijk	Nee	Theunissen & De Kort, 2014 Teekens e.a., 2009	geen	32A-A05/06/07
Zuiderheide	12	Definitief	Deels (10 heuvels)	AMW, 2002	45642 10x 45636, Oude postw 1x	32A-029 t/m 32A-039
Westerheide	14	Definitief	Deels (9 heuvels)	AMW, 2002	45549 10x 45550 6à7x 45640 2x 45634 1x 45635 1x	32A-004 32A-005 32A-051 32A-052 32A-055, 1 32A-056, 1-3 32A-057, 1, 3, 4, 5, 6, 7
Westerheide	4	Verdwenen	Ja (4 heuvels)	Wimmers & Van Zweden, 1992 Betreft hun nr's 26, 27, 29, 30	Vallen mogelijk onder bovenstaande?	Geen
Westerheide	6	Mogelijk; nieuw	Nee	AHN2; Kobalowitz, 2009 Kobalowitz, schriftelijke med.	Geen	Geen
Hilversum Noord	1	Verdwenen	Nee	Kobalowitz, schriftelijke med.	Geen	Geen
Baarn (Roosterbosch Bosbad)	3	Definitief	Deels (1 heuvel)	Archief RCE Rijksmonumenten.nl	45130	32A-11 32A-12 32A-27
Baarn (Roosterbosch)	1	Verdwenen	Nee	Bakker, mondelinge med.	Geen	Geen
Baarn (Kievitsdal/Pijnenburg)	3	Definitief	Ja (3 heuvels)	Archief RCE	Vallen onder 45132	32A-43 32A-44 32A-45
Baarn (De drie eiken)	2	Verdwenen	Ja (2 heuvels)	Weerheijm & Klerks, 2013	Geen	geen
Lage Vuursche	13	Definitief	Deels (3 heuvels op Drakenstein)	Archief RCE Rijksmonumenten.nl	45252, Drakestein 6x 45134, Zevenlindenweg 1x 45132, overig LV 7x	Zevenlindenweg: 32A-20 32A-25 32A-26 Kruising Berkenlaan-Hoge Vuurseweg: 32A-15 32A-40 32A-41 32A-42

Tabel 1: overzicht van de terreinen waar (mogelijk) grafheuvels voorkomen of voorkwamen, en de aantallen grafheuvels per terrein. Onder "Onderzocht" wordt verstaan dat er een methodisch verantwoord onderzoek is gedaan (proefs-leuf, of kwadrantenmethode) waarover een publicatie is verschenen.

door heide omringd geweest te zijn (Doorenbosch, 2013). Het landschap rondom grafheuvelgroepen als De Zeven Bergjes en op de Westerheide is daarmee al zo'n 5000 jaar in een stabiele toestand, wat in een verstedelijkende Randstad steeds zeldzamer wordt. Met recht kunnen we daarom spreken van een 'voorouderlijk landschap'.

Locatie	X	Y	Opmerkingen
Westerheide bij waterleiding	141,75	472,93	Zie afbeelding 6. Twee stuks vlak naast elkaar.
Westerheide bij Erfgooiersstraat	140,53	473,02	Zie afbeelding 7
Westerheide bij Erfgooiersstraat	140,55	473,08	Zie afbeelding 7
Westerheide bij Erfgooiersstraat	140,6	473,05	Zie afbeelding 7
Westerheide bij Erfgooiersstraat	140,68	472,94	Zie afbeelding 7
Zevenlindenweg bij Drakenbosch	144,97	476,05	Zie afbeelding 9. Top is verdiept, waarschijnlijk opengegraven.
Pijnenburg-'t Hooge Erf	144,37	468,1	Zie afbeelding 10
Lage Vuursche-Kloosterlaan	143,75	466,1	Zie afbeelding 11

Tabel 2: overzicht van mogelijke nieuw ontdekte (nog niet geregistreerde) grafheuvels.

Dankwoord

Bij de totstandkoming van dit artikel hebben meerdere personen een belangrijke rol gespeeld. Mijn dank gaat uit naar:

- Anton Cruysheer (AWN Naerdincklant) voor het reviewen van het eerste concept, het aanleveren van extra bronnen en het doen van suggesties ter verbetering.
- Artur Pfeifer (grafisch vormgever) voor het opmaken van de overzichtskaart van afbeelding 1.
- Ed van Mensch en Jan Sevink voor het reviewen van de conceptversie van dit artikel en het verstrekken van extra informatie over het Mediapark respectievelijk het Spanderswoud.
- Henk Schaftenaar (Stichting Vijverberg) voor het verschaffen van informatie over het heuveltje op Oud-Naarden.
- Jan Albert Bakker voor het reviewen van de conceptversie van dit artikel en het verstrekken van extra informatie over grafheuvels op de Westerheide en bij Lage Vuursche.
- Liesbeth Theunissen (RCE) voor advies bij het formuleren van de aanpak, het verlenen van toegang tot het archief Archeologische monumenten van de RCE en een review van de eindversie van dit artikel.
- Paul Ubbink (Goois Natuurreservaat) voor het verlenen van inzage in het archief van het Goois Natuurreservaat en ondersteuning bij het zoeken naar bronnen.
- Rick Wortelboer voor het verstrekken van informatie over de Hoorneboegse Heide.
- Ton Kok (AWN Naerdincklant) voor het aanleveren van enkele ontbrekende jaarverslagen van AWN Naerdincklant.
- Yankel Kobalowitz voor het verstrekken van informatie over mogelijke nieuwe grafheuvels op de Westerheide.

Auteursinformatie

Drs. Sander Koopman (1974) is voorzitter van AWN Naerdincklant, medewerker Onderzoek en educatie bij Geologisch Museum Hofland, en docent bij het IVN Gooi. Hij heeft meerdere publicaties geschreven over de geologie van het Gooi en de raakvlakken met de archeologie. In het dagelijks leven is hij werkzaam als testmanager en testadviseur bij ProRail.

Noten

- (1) Urnenheuvels uit de ijzertijd, die bijvoorbeeld voorkomen op de Westerheide, vallen buiten de scope van dit artikel.
- (2) Booronderzoek kan een indicatie geven, maar sluitend bewijs zoals scherven, verkleuringen van paalgaten of lijksilhouetten kan alleen door opgravend onderzoek worden verkregen. Voor een juiste interpretatie van de boorgegevens is een goede bodemkundige kennis noodzakelijk.
- (3) Helaas bleek later dat het bij een aanzienlijk deel van de 'vondsten' van L.J.F. Janssen vervalsingen betrof, waardoor zijn bijdrage aan de archeologische geschiedschrijving uiteindelijk van beperkte waarde is. Zie onder meer Arentzen, 2007.
- (4) Hierbij is van belang dat de huidige configuratie van grafheuvels niet identiek is aan de configuratie ten tijde van het neolithicum en de bronstijd, omdat er in de loop der tijd grafheuvels verdwenen zijn zonder dat dit bekend is. Volgens Bourgeois (2013) kan het hierbij om aanzienlijke aantallen gaan. Het huidige grafheuvellandschap is een palimpsest van het oorspronkelijke (Bourgeois, 2013).

Literatuur

- Addink-Samplonius, M. (1976); Archeologische monumenten in Nederland; Hilversum/Laren, de gemene heide van Gooiland. Bussum.
- AHN2 Maaivelddataset, www.ahn.nl/viewer.
- Arentzen, W. (2007); L.J.F. Janssen en Het Gooi. Janssiana III.
- AWN Naerdincklant (2005); Jaarverslag 2004.
- AWN Naerdincklant (2006); Jaarverslag 2005.
- AWN Naerdincklant (2007); Jaarverslag 2006.
- AWN Naerdincklant (2008); Jaarverslag 2007.
- AWN Naerdincklant (2009); Jaarverslag 2008.
- AWN Naerdincklant (2010); Jaarverslag 2009.
- Archeologische Monumentenwacht Nederland (2002); Beschrijving van de bestaande toestand van de archeologische monumenten in de terreinen van het Goois Natuurreservaat. Rapport 01.177.

- Böhmer, J. en J. Böhmer (2015); <http://www.expo-oer.nl/GrafhNed.html>; website Museum Oer van de gebroeders Jan en Jaap Böhmer uit Ulft.
- Bourgeois, Q. P. J. (2013); Monuments on the horizon, the formation of the barrow landscape throughout the 3rd and 2nd millennium BC. Proefschrift Universiteit Leiden, Sidestone Press, Leiden.
- Braat, B., en J. van der Laan (1984); Archeologisch onderzoek aan drie zwaar verstoorde heuvels in het bos 't Hoge Erf. Historische Kring "Baerne", archeologische werkgroep.
- Bursch, F.C. (1935); Oudheidkundige onderzoekingen te Hilversum, 1934. OMROL 16, p. 45-63.
- Cruysheer, A.T.E. (2006); Een opgraving uit 1836. In: AWN Naerdincklant (2006).
- Cruysheer, A.T.E., J. van der Sar & R. Wolfrat (2009); Grafheuvelinventarisatie 2008. In: AWN Naerdincklant (2009).
- Cruysheer, A.T.E. (2010); De archeologie van het Spanderswoud te Hilversum (deel 3). In: AWN Naerdincklant (2010).
- Cruysheer, A.T.E. (2014); De grafheuvel van Albertus Perk. Archeologica Naerdincklant 2014-2. AWN Naerdincklant.
- Doorenbosch, M. (2013); Ancestral Heaths. Reconstructing the Barrow Landscape in the Central and Southern Netherlands. Proefschrift Universiteit Leiden, Sidestone Press, Leiden.
- Farwerck, F.E. (1954); Archaeologische overblijfselen in de omgeving van Baarn. Westerheem III – 3/4 p. 18-21.
- Giffen, A.E. van (1927); De hunebedden in Nederland, deel 3. Oosthoek, Utrecht.
- Giffen, A.E. van (1930); Die Bauart der Einzelgräber. Beitrag zur Kenntnis der älteren individuellen Grabhügelstrukturen in den Niederlanden. Leipzig.
- Giffen, A.E. van & J.A. Bakker (1965); Hilversum, grafheuvels 5 & 6 bij de Erfgooiersstraat, NKNOB, p. 120-121.
- Janssen, L.J.F. (1856); Hilversumsche Oudheden, eene bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis der vroegste Europeesche volken. Arnhem.
- Kobalowitz, Y. (2009); Het Hof van Elten en enkele andere veldarcheologische ontdekkingen. In: AWN Naerdincklant (2009).
- Kok, D.H., S.G. van Dockum en F. Vogelzang (red., 1989); Archeologische kroniek provincie Utrecht. Provincie Utrecht.
- Koopman, S., & J. Sevink (2015); Zand in beweging, over Goois stuifzand en stuifzandrestauratie. Vrienden van het Gooi.
- Lanting, J.N., & J.D. van der Waals (1976); Beaker culture relations in the lower Rhine basin. In: J.N. Lanting & J.D. van der Waals (red.), Glockenbecher symposium, Oberried, 1974.
- Modderman, P.J.R. (1952); Opgraving in de Zeven bergjes bij 't Bluk, gemeente Laren. Westerheem 1952, 136.
- Modderman, P.J.R. (1954); Grafheuvelonderzoek in midden-Nederland. BROB 5.
- Pluim, T. (1910); Iets over de Lage Vuursche. Baarnsche Courant 22-IX.
- Remouchamps, A.E. (1928); Grafheuvelonderzoekingen. OMROL 9, 58-74.
- Sevink, J., E.A. Koster, B. van Geel & J. Wallinga (2013); Drift sands, lakes, and soils: the multiphase Holocene history of the Laarder Wasmeren area near Hilversum, the Netherlands. Netherlands Journal of Geosciences, 92-2/3.
- Teekens, P.C., V.J. Vogelaar & A. Spoelstra (2009); Bureauonderzoek en inventariserend onderzoek De Egelantier te Hilversum (N.-H.), Archeologische Rapporten Oranjewoud 2009/101, projectnr. 200898.
- Theunissen, E.M., & J.W. de Kort (2014); Prehistorische raattakkers op de Hoorneboegse Heide bij Hilversum, verslag van een veldtoets. RCE Rapportage Archeologische Monumentenzorg 225.
- Visscher, L.G. (1838); De Vuursche. - Utr. Volksalmanak 1838.
- Visser, R. (2005); Diepgravend en oppervlakkig: een vlucht door de geschiedenis van archeologisch onderzoek in Hilversum en omstreken. AWN Naerdincklant (2005).
- Weerheijm, W.J., & K. Klerks (2013); Archeologisch vooronderzoek ten behoeve van het bestemmingsplan Eemdalen te Baarn, gemeente Baarn. Ruimtelijk advies op basis van bureauonderzoek. Rapportnummer: V1088. ISSN: 1573 – 9406.
- Wimmers, W.H. & Zweden, R.R. van (1992); Archeologische en historisch-geografische elementen in een natuurgebied. Antropogene achtergronden van de Gooise natuurgebieden. SC DLO Rapport 143.
- Wortelboer, R. (2014); Van bronstijd tot moderne tijd; een reis door de tijd aan de hand van lokale hoogteverschillen in de Hoorneboegse Heide bij Hilversum. Archeologica Naerdincklant 2014-2.

www.rijksmonumenten.nl, raadpleegdatum 28-12-2015.

Zeiler, F.D. (1994); *Onder de hei, archeologische en historisch-geografische landschapselementen in het Gooi*. Uitgeverij Matrijs.

AWN

